

MISSING THE POINT
Om symboler i psykoanalysen
En palimpsest

Rolf Reitan

I artiklen diskuteres Ferenczis, Rank og Sachs' og Jones' bidrag til en teori om symbolikken fra perioden umiddelbart efter opgøret med Jung. Det forsøges vist, at dette 'firkløvers' ivrige forsvar for psykoanalysen skyder forbi målet i dette spørgsmål, idet de forveksler symbol med hysterisk symptom. Heri lader de sig styre af en i den filosofiske tradition 'klasisk' opposition mellem tanke (sandhed) og sprog (retorik). Mellem linjerne i deres tekster, imidlertid, arbejder en anden og bedre begribelse af symbolerne status i psykoanalysen, og der vises, hvordan disse lidt 'fortrængte' indsigter kommer indirekte til orde og hvilke implikationer de har. Disse peger i retning af Melanie Kleins allerede i 1923 nærmest modsatrettede opfattelse af symboler som sublimeringer, og ikke symptomer, og videre i retning af Laplanches gennemarbejdning af den efterlods virknings figur – men også tilbage på visse afgørende formuleringer hos Freud, som firkløverets forfattere har valgt at se bort fra.

I årene fra 1909 til 1914 sker der en veritabel eksplosion i interessen for symboler i den lille gruppe læger og lægfolk, der udgjorde den første generation af psykoanalytikere. Den kan først og fremmest aflæses på Freuds omfangsrige tilføjelser til *Drømmetydning* i udgaverne fra 1909, 1911 og 1914. Denne voldsomt forøgede interesse for symbolerne har givetvis en vigtig kilde i Freuds opdagelse af de infantile seksualteorier i analysen af »Lille Hans«, en anden kilde kan være en fornyet interesse for temaerne biseksualitet og fantasier, men den allervigtigste kilde finder vi sandsynligvis i relationen mellem Freud og Jung og den sidstes erfaringer fra den psykiatriske klinik, hvor symbolikken måske er mere påtrængende end i neuroserne. I årene 1909-1912 udviklede der sig en art rivalitet mellem Freud og Jung på dette felt, som vi finder ekkoer af i Freuds afhandling om *Schreber* (1911), i *Totem og tabu* (1912-13), og i

---

Rolf Reitan, dr. phil., siden 1974 lektor ved Institut for Nordisk Sprog og Litteratur, Århus Universitet. Udgivet oversættelser af Negt og Kluge, Adorno, Lukács og Laplanche, og bøgerne *Marxisme og filosofi* (Grenaa, GMT, 1978), *Freuds narcissisme* (Århus, Klim, 1990), *Eftertanker om Freuds narcissisme* (Århus, Klim, 1992), *At arve Freud - Lystprincip og urfortrængning* (Århus, Klim, 1994).

Jungs *Wandlungen und Symbole der Libido* (1912) – det endelige »opgør« med Freuds seksual- og libidoteori. De to sidste værker er begge eksempler på det, der er blevet kaldt »psykoanalyse uden for murene«, deres materiale er først og fremmest sådanne symboler, som findes i myter og ritualer. Psykoanalysen intervenserer her på kulturanthropologiens områder, og finder rige muligheder for at underbygge og udvikle symboltolkningerne i det kliniske arbejde. Men en psykoanalytisk teori om symbolikken lod sig ikke uden videre inducere fra dette enorme materiale: Jung kunne kun udvikle sin skitse til en teori ved at bryde med Freuds teorier, og Freud selv er tilbageholdende, ja måske nærmest lidt betænkelig ved ligefrem at teorisere om symbolikken.

Denne betænkelighed gik til gengæld ikke i arv til hans kolleger. Allerede inden bruddet med Jung havde mange andre forfattere ytret sig om symbolproblematikken. (En af de første var Karl Abraham, der havde været ansat ved Jungs klinik i Burghölzli, og hvis bog om drømme og mytologi blev publiceret allerede i 1909¹). Og om ikke før, så i hvert fald umiddelbart samtidig med bruddet med Jung i 1913 havde der dannet sig en art teoretisk konsensus blandt Freuds kolleger. Jeg skal i denne artikel diskutere fire af disse; de var alle prominente og velskrivende medlemmer af Freuds inderkreds, den »hemmelige komité«, og publicerede i perioden 1913-16 artikler og passager om symbolikken, der mere eller mindre polemisk markerer sig over for jungske positioner, og som forklarer symbolikken på en måde, der er blevet stående som 'klassisk freudiansk', men samtidig på en måde, der er yderst tankevækkende, dels fordi den udvikler et symbolbegreb, der næsten umærkeligt rammer ved siden af det, man er enige om at kalde symboler, og dels også, fordi denne skævhed i teorien synes at være gået ubemærket hen over samtidens debattanter (dog måske med Freud – og senere Melanie Klein som – undtagelser. Hverken Freud eller Klein giver imidlertid deres uenighed åbent til kende).

De fire forfattere er Otto Rank og Hanns Sachs, hvis bog om psykoanalysens betydning for åndsvidenskaberne udkom i 1913, og hvis første kapitel rummer et længere afsnit om symboler.² Den tredje er Sándor Ferenczi, hvis artikel »Zur Ontogenese des Symbols« blev publiceret samme år.³ Og den fjerde er endelig Ernest Jones, der i 1916 udgav sin berømmelige »The Theory of Symbolism«. For enkelhedens skyld vil jeg i det følgende omtale dem som »firkløveret«, for selv om de ligesom blade på samme stilk ligner hinanden, er der for det første væsentlige stilforskelle mellem dem: Ferenczi er kort, karsk og uden vidløftige udredninger, og dog underfundig; Rank og Sachs skriver i en let højstemt, tysk akademisk stil og med brug af en mangfoldighed af lærde eksempler; og Jones, endelig, skriver og argumenterer som en engelsk, empiristisk filosof, tør, vittig, men samtidig med længere filosofiske overvejelser, der kun er vittige i kraft af den måde, som argumenterne slår hinanden ihjel på i deres forgæves forsøg på at underbygge den teori om symbolerne,

som hele firkløveret er enige om. For det andet er der små, tilsyneladende ubetydelige nuanceforskelle i indhold og argumenter, der faktisk kunne give anledning til en rigere diskussion, end den, der er mulighed for i denne palimpsest.

Lad mig indledningsvis kort sammenfatte nogle punkter til bestemmelse af symbolbegrebet. Det er punkter, der ikke står til diskussion, eftersom de kun peger på en konsensus blandt alle den første generations psykoanalytikere; men det er også punkter, der har forklaring behov, og som en teori om symbolerne er forpligtet på:

1. Drømmesymbolerne er typiske, ligesom de typiske drømme, og optræder hos alle drømmere. Det vil sige: de er individuafhængige, og kan desuden også genfindes i myter, sagn, folkløse, religion, etc. Symbolerne har således en slags universel karakter, hvilket dog ikke udelukker, at de har en historie, og at der kommer nye symboler til, f.eks. luftskibet eller Zeppelinere, siger Freud og Jones, og vi kunne måske tilføje: tastaturet, fjernbetjeningen, monitorskærmen. *Hvad skyldes denne universalitet?*

2. Det, som symbolerne symboliserer, er et relativt lille område: forældre og nære slægtninge, nøgenhed, fødsel, død og seksualitet, navnlig seksualorganer og seksuel virksomhed. *En teori om symbolerne bør kunne gøre rede for dennes udøgte selektivitet i symboldannelserne.*

3. Der synes altid at kunne findes sproglige forbindelser mellem symbol og symboliseret. *Hvordan skal det forklares?*

4. Symbolerne er i overvejende grad mangetydige, overdeterminerede, fortætningsprodukter. Dette punkt er måske det mest uklare; det vægtes forskelligt af forskellige forfattere og af samme forfatter i ulige sammenhænge (det gælder også Freud), og befinder sig i det store og hele i et underbelyst modsætningsforhold til den modsatte opfattelse, der synes at være operativ hos alle nævnte forfattere, nemlig at symboler er ganske éntydige. *En teori om symbolerne bør opløse eller klargøre dette modsætningsforhold.*

I denne opstilling mangler et punkt, der er væsentligt for Freud, men som forbliver uomtalt af firkløverets forfattere:

5. Symbolerne er *tavse*, i analyserne producerer de, til forskel fra andre elementer i drømmen, ingen associationer.⁵ *Hvordan kan det forklares?* Spørgsmålet drejer sig åbenbart om *symbolernes topiske placering*. Freud er selv ret tavs på dette punkt, men allerede i *Drømmetydning* skriver han, at symbolerne ikke er et resultat af drømmearbejdet; de foreligger som færdige og *censurfrie* dannelser for drømmen,⁶ hvilket atter bli-

ver præciseret ved slutningen af den 10. forelæsning (om symbolikken) i *Forelæsninger til indførelse i psykoanalysen*.⁷ Forelæsningserne er fra 1916-17 – altså skrevet omtrent samtidig med Jones' »The Theory of Symbolism«, men Jones har på dette tidspunkt ikke haft mulighed for at læse dem. Det er ikke utænkeligt, at den implicitte adresse for denne bemærkning netop er Freuds tre tyske kolleger.

Teorien om symbolerne – og dens misvisninger

Firkløverets teori om symboldannelse er yderst enkel i sin opbygning og kan uden større vanskelighed sammenfattes i nedenstående fire punkter, hvoraf det egentlig kun er de to første, der gælder symbolerne. Det tredje er et slags rammepunkt, der sætter symboldannelse i et historisk, 'fylogenetisk' perspektiv og giver plads til en modstilling mellem symboldannelse og sublimering, og det fjerde punkt drejer sig om problemet med at adskille egentlige symboler fra symbol-*lignende* ubevidste dannelser:

A. Symboldannelsens første trin består i bevidste *sammenligninger* mellem den infantile seksualitets lystoplevelser og dermed sammenhængende objekter, handlinger og relationer på den ene side, og objekter i den ydre verden (der også kan være objekter ved ens egen krop) på den anden. Firkløveret er enige om at kalde denne sammenligning mellem eller identificering af seksuelle fænomener med ikke-seksuelle for *seksualiseringens* trin.

B. *Senere* bliver disse sammenligninger ubevidste, idet sammenligningens primære led bliver *fortrængt*, medens dens sekundære led bliver stående tilbage som en for den bevidste perception tilgængelig størrelse – et symbol.

C. Primære, infantile sammenligninger kan imidlertid også blive ubevidste uden at falde som offer for fortrængning. Det betyder da, at sammenligningens andet led bliver fri for fikseringen på det fortrængte og kan inddrages i en sublimeringsproces, hvilket er den normale og sunde udviklings vej. (Punkt A beskriver altså et nødvendigt udviklingstrin, uden hvilket der hverken ville kunne ske symboldannelser/fortrængninger eller sublimeringer.)

D. Egentlige symboler må ikke forveksles med billeder og andre dannelser ad 'den metaforiske akse'; forestillingen om et dystert landskab kan anskueliggøre, men symboliserer ikke en trist sindsstemning. Generelt kan landskaber dog være symboler for kvinden eller moderens krop.

Men endskønt teorien nu i grundtræk er enkel, er hvert af dens punkter hver især faktisk så komplekse, at de fortjener en indgående behandling.

A. Sammenligningen

Ferenczi er måske den af firkløverets forfattere, der giver de mest malende eksempler på sammenligninger:

»Børn bekymrer sig oprindeligt, så længe livsnøden endnu ikke tvinger dem til tilpasning og dermed til virkelighedserkendelse, kun om tilfredsstillelsen af deres drifter, dvs. om de kropsområder, hvor denne tilfredsstillelse finder sted, og om de objekter, der synes vel-egnede til at frembringe den, og om de handlinger, der faktisk frembringer den. Af de seksuelt pirrelige kropsområder (erogene zoner) interesserer i særlig grad f.eks. munden, analzonen og genitaliet. »Ikke så mærkeligt, at deres opmærksomhed først og fremmest pires af sådanne ting og foregange i den ydre verden, som på grund af en nok så fjern lighed minder om deres kæreste oplevelser.« Sådan kommer det til »altets seksualisering«. På dette stadium kalder små drenge gerne alle langstrakte genstande med den barnlige betegnelse for deres genitalorgan, i ethvert hul ser de en endetarmsåbning, i enhver flydende materie urin og i ethvert halvblødt stof afføring.

En ca. to og et halvtårig dreng sagde, da man første gang viste ham Donau-floden: »Sikken masse spyt!« En toårig dreng kaldte alt, som lod sig åbne, for en dør, blandt andet også hans forældres ben, da han kunne åbne og lukke disse«. ⁸

I firkløveret er man enige om, at denne »seksualiserende« sammenligningstilbøjelighed optræder spontant og med lyst, og at den må anses som en slags fundamental drift. Jones er måske den, der mest udførligt udvikler den som en art rudimentær, epistemologisk drift, der overhovedet driver barnet til at tilegne sig *nye erfaringer*. Således er han ikke bleg for at bruge helt almene eksempler, der ikke nødvendigvis røber nogen forbindelse med den egentlige »seksualisering«:

»The unexpected associations made by a child when confronted with a novelty are often very amusing to us — for example, the remark that soda-water tastes like a foot that has gone to sleep.« ⁹

Firkløverets forfattere er desuden enige om, at tilbøjeligheden til at sammenligne tilhører det primitive sjæleliv, »the primitive mind«. I den filosofiske og psykiatriske tradition har denne primitive tilbøjelighed gerne været anset som en eller anden mental, kognitiv uudviklethed eller defekt, også kaldet *apperceptiv insufficiens*, som om børn og »primitive« sammenligner, *fordi* de ikke kan skelne. Men, mener vore fire forfattere, teorien om den apperceptive insufficiens er, hvis den overhovedet har noget på sig, et utilstrækkeligt forklaringsgrundlag, og stiller den op imod psykoanalysens *dynamiske* forklaring; Barnets og det primitives sjælelivs tilbøjelighed til at sammenligne er ikke *motiveret* af manglende intellek-

tuel formåen, men af en lyst til at sammenligne. Den apperceptive insufficiens er i højden kun en nødvendig, men langt fra en tilstrækkelig betingelse for at forklare sammenligningstilbøjeligheden, og kan derfor heller ikke forklare det, der sker ved symboldannelsen. Jones optræder ligefrem som en oplyst fortæller for den primitive sammenligningslyst og er til enhver tid parat til at bekæmpe den apperceptive insufficiens' fortalere som en dyster psykiater mørkemænd:

»I think it can be shown that what passes for an apperceptive incapacity is very often a non-functioning that is due to other causes than incapacity. It is true that the primitive mind very often does not discriminate, but that is not because it cannot, for when it is necessary it does so to a remarkable extent.«¹⁰

I en elegant demonstration går Jones videre og foreslår, at sammenligningstilbøjeligheden er underlagt 'lystprincippet', medens evnen til at skelne er underlagt 'realitetsprincippet', således at relationen mellem de to principper ikke uden videre skal opfattes som en modsætning, eftersom det er nødvendigt først at identificere to ting, mellem hvilke der skal skelnes. (Det ville ikke være grund til at skelne mellem månen og en grøn ost, hvis de to ikke først var blevet sat lig med eller forvekslet med hinanden.)

I firkløveret fungerer den på mange måder spændende idé om den primære sammenligning først og fremmest som en inspirationskilde, og giver i sig selv ikke anledning til differentieringer og diskussioner. Paradigmet synes at være situationer af typen: et barn kæler med en kat og får at vide, at dyret hedder »kat«. Derefter omtaler det alt, der er blødt og dejligt at røre ved, plyssofaen, mors hår, fars nybarberede kind, med ordet »kat«. Af forældrene lærer det så at differentiere og at skelne mellem egenskaber og ting etc. Men som for eksempel Ferenczis eksempler viser, er det måske ikke lige situationer af denne type, der drejer sig om i de sammenligninger, der fører til symboliseringer. Barnet, der sammenligner Donau med en masse spyt, tror næppe at floden er en spytflood, ligesom barnet, der kalder alt, der kan åbnes og lukkes, for en dør, jo sikkert allerede er klar over forskellen mellem et par ben og en dør.

B. Fortrængningen og symboldannelsen

Sammenligninger producerer i sig selv ingen symboler. Disse opstår først, når sammenligningens første led er blevet fortrængt. Ferenczis kariske formuleringer repræsenterer en fælles konsensus på dette punkt:

»Men denne ligestilling [*Gleichsetzung*] er endnu ikke symbolik. Først fra det øjeblik, hvor sammenligningens éne led (og ganske vist det vigtigere) i overensstemmelse med kulturopdragelsen [*in folge*

der kulturellen Erziehung] bliver fortrængt, får det andet (tidligere uvigtigere) led en affektiv 'overbetydning' og bliver til symbol på det fortrængte. Oprindeligt blev penis og træ, penis og kirketårn bevidst ligestillet; men først med fortrængningen af interessen for penis får træ og kirketårn en – tilsyneladende uforklarlig og tilsyneladende ubegrundet – interessebetoning; de bliver til penissymboler.

Sådan blev også øjnene symboler for de genitalier, som de tidligere en gang – på grund af ydre lighed – var blevet identificeret med; sådan fremstår den symbolske overbetoning af den øvre kropshalvdel overhovedet efter at interessen for den nedre er blevet fortrængt, og sådan må overhovedet alle genitalsymboler (slips, slanger, tandrækker, rør, stiger osv.), der indtager en så stor plads i drømmene, ontogenetisk være blevet til. Det ville heller ikke undre mig, hvis en dør vendte tilbage som symbol for forældreskødet i en drøm hos den netop omtalte dreng, og hvis hos den anden dreng Donaufloden vendte tilbage som symbol på kropsvæsker.«¹¹

Det lyder som god psykoanalytisk børnelærdom, men der er alligevel en mislyd i disse formuleringer. Den affektive overbetoning, der angiveligt skal stamme fra det fortrængte led i den sammenligning, som symbolet bygger på, og som nu på tilsyneladende uforklarlig vis tilkommer symbolet, er den typisk for drømmesymboler? Er det ikke snarere sådan, at drømmesymbolers affektbetoning som oftest snarere er neutral, og at symboler opererer i drømme uden at tiltrække sig nogen særlig opmærksomhed? I et hvert tilfælde synes det hævet over tvivl, at *modellen* for Ferenczis symbolforståelse er lånt fra neuroserne: den er den hysteriske forskydnings model. Er det egentlig symboler, Ferenczi taler om, eller er det måske snarere symptomer?

Jones synes her et øjeblik at komme i tvivl, som vi kan fornemme det af følgende, besværgende passage:

»It is a well-established observation of clinical psychology that when a strong affective tendency is repressed it often leads to a compromise-formation — neurotic symptoms being perhaps the best-known example — in which both the repressed and the repressing tendencies are fused, the result being a substitution-product. From this it is a very slight step to infer that symbols are also of this nature, for it is known that they, like other compromise-formations, are composed of both conscious and unconscious elements. Symbolism certainly plays an important part in many neurotic symptoms; a castration complex, for instance, often results in a phobia of blindness, the eye being one of the commonest somatic phallic symbols. That symbolism arises as the result of intrapsychical conflict between the repressing tendencies and the repressed is the view accepted by all psycho-analysts.«¹²

Det er åbenbart ikke indlysende, at symboler er af samme natur som neurotiske kompromisdannelser; Jones ser sig tvunget til at *argumentere* for det og bliver fanget i en cirkelslutning: »det er kun et lille trin fra indsigten i neurotiske symptomdannelser og så til at drage den slutning, at symboler er af samme natur, eftersom også symboler har en bevidst og en ubevidst side.« Som om observationen af det lille trin også skulle være et argument for, at trinnet er et skridt i den rigtige retning. Ganske vist er øjet et fint fallisk symbol, og angsten for at blive blind kan meget vel være en forskudt kastrationsangst. Men dét betyder ikke nødvendigvis, som Jones forudsætter, at så er også øjesymbolet en kompromisdannelse, men kun, at den fobiske angst benytter øjesymbolet som materiale for sin kompromisdannelse. Jones har allerede taget 'det lille skridt', og benytter dette som argument for at tage det.

Noget synes således at gå frygtelig skævt i firkløverets argumentation; man vil gerne levere en teori om symboler og symboldannelsen, men ender åbenbart med en repetition af teorien om det hysteriske symptoms dannelse. Hvad er det, der går skævt? Måske at de sætter symboldannelse og fortrængning i en så intim sammenhæng med hinanden? I hvert fald er den eneste, øjensynlige grund til at forbinde symboldannelse og fortrængning den, at de åbenbart ikke på anden måde kan forklare, hvorfor symbolers betydning som regel er ubevidst. I dag er det måske ikke så svært at se, at dette er en dårlig grund. For hvilken forskel ville det gøre, om vi var bevidste om symbolernes betydning? Ingen! Efter 100 års psykoanalyse turde det være blevet klart, at spørgsmålet om bevidsthed er vildledende. Det væsentlige er, at symboldannelsen sker uden nødvendig ledsagelse af bevidsthed, uden at vi er opmærksomme på den, automatisk, og så kan det være fuldstændigt lige meget, om vi er os symbolernes 'betydning' bevidst eller ej (hvis det overhovedet giver mening at tale om symbolers 'betydning').

Det drejer sig her givetvis om en ret så klassisk uklarhed i begrebet 'det ubevidste'. Man forveksler det fortrængt ubevidste med primære processer overhovedet. Symboldannelser og fortrængninger behøver ikke ses som intimt sammenknyttede processer, det må være muligt, at symboler kan dannes uden en dermed sammenhængende fortrængning; det ved symbolet, der er 'ubevidst', behøver ikke være ubevidst, fordi det er fortrængt, men simpelthen fordi det ikke kan nå frem til bevidstheden på anden måde end ved symboliseringen.¹³

Når firkløverets forfattere ikke ser denne mulighed, da kunne det måske skyldes, at ét af deres vigtigere polemiske ærinder er at fastholde – overfor 'jungske positioner' – hvad vi kunne kalde symboliseringens *ensrettethed*: det er altid et eller andet seksuelt, der bliver symboliseret; kirketårnet kan være et fallossymbol, men penis'en kan aldrig være et tårnsymbol? Imidlertid, hvis vi fastholder den mulighed, at symboldannelse og fortrængning ikke er eller behøver være intimt forbundne, da kan vi stadigvæk fastholde symboldannelsens ensrettethed. Vi kan sta-

digvæk hævde, at det symboliserede er af seksuel art; men det forudsætter, at det, der bliver symboliseret, ikke på forhånd har været genstand for *bevidste og sprogligt formidlede sammenligninger*. En sådan tanke synes umiddelbart fremmed for vore fire forfattere, men i deres tekster er der alligevel flere indikationer på, at den arbejder mellem linjerne, sådan som vi for eksempel kan se det hos Ferenczi, når han i en sammenhæng, der handler om den dynamiske forklarings nødvendighed, en passant alligevel indrømmer den 'apperceptive insufficiens' en vis ret:

»Den analytiske erfaring viser os faktisk, at endskønt den intellektuelle insufficiens må være opfyldt ved dannelsen af virkelige symboler, så er hovedbetingelsen for deres tilblivelse ikke af intellektuel, men af affektiv art.«¹⁴

Hvorfor, egentlig, skal betingelsen om den intellektuelle uformåen være opfyldt ved symboldannelsen – altså ved fortrængningen? Er det fordi barnet ikke kan adskille det, det sammenligner? Vi har allerede set, at dette er en tvivlsom antagelse. Men fortrængningen er utvivlsomt en adskillelse, og tillige en voldelig ud-skillelse af noget adskilt. Måske den da er en proces, der med vold adskiller noget, som barnet ikke kunne holde sammen på?

Pointen bliver slet ikke udviklet i Ferenczis tekst, men den synes væsentlig: det, der falder for fortrængningen, er ikke uden videre en klar forestilling, men snarere en uklar, en anelse, et glimt af noget uforstået eller uforståeligt, og som ikke har kunnet lade sig indfange i rammerne af barnets forståelseshorisont eller 'intellektuelle kapacitet', noget som ikke har kunnet lade sig *oversætte* til barnets sprog. En sammenligning? Men i så fald en sammenligning, der er sluppet igennem sprogets masker og som angriber uden ord – *måske netop i sådanne tilfælde, hvor den ikke bliver symboliseret?* Ikke præcis det, som Ferenczi vil sige i sin artikel, hvor den sammenligning, der bliver fortrængt, er en på forhånd bevidst og sproglig formidlet sammenligning. Men mellem maskerne i Ferenczis sprog slipper åbenbart en anden art sammenligning igennem, en der aldrig har været bevidst udfoldet, og som altså heller ikke bliver det hos Ferenczi (– ikke endnu¹⁵).

Vi bliver således nødt til at spørge: hvis det, der falder for fortrængningen, ikke har været tilstrækkeligt symboliseret eller tilstrækkeligt sprogligt formidlet, og vi går ud fra, at fortrængning og symbolisering er to principielt forskellige processer, betyder det da, at symboldannelsen (til forskel fra fortrængningen) sker ad de akser, som på forhånd er nedlagt ved en tidlig sproglig identificering?

C. Evolutionsteori og sublimering

I *Drømmetydning* har Freud en lille bemærkning om, at symboler måske er rester af en historisk eller individualhistorisk tidligere verbal identitet.¹⁶ Jones e.a. knytter an til denne antydning og udfolder et stort fylogenetisk perspektiv, der bygger på analogien mellem den primitive menneskeheds formodede sjæleliv og barnets endnu primitive sjælelige udviklingsniveau. Analogien er, endskønt ofte anvendt af Freud, ikke specifik psykoanalytisk, men en arv fra oplysningsfilosofien, og opererer med en idé om, at fremskridt kan måles med graden af beherskelse af den indre og ydre natur og med kvalitet og grad af vidensformer: objektive, videnskabelige versus magiske eller religiøse. Jones citerer således med tilslutning følgende herlige passus fra Rank og Sachs:

»Psykologisk betragtet forbliver symboldannelsen et regressivfænomen, en falden tilbage [*ein Herabsinken*] til et bestemt trin af billedlig tænke, som hos det fuldværdige kulturmenneske findes i de undtagelsestilstande, i hvilke den bevidste realitetstilpasning enten er delvist begrænset, som i den religiøse eller kunstneriske ekstase, eller synes fuldstændig ophævet, som i drømmen eller i sindssygdommene. Denne psykologiske opfattelse tilsvarende den kulturhistorisk påviselige oprindelige funktion hos den identificering, der ligger til grund for symboliseringen, og som er et middel for realitetstilpasningen, der bliver overflødig og synker ned [*sinkt herab*] til den blotte betydning af et symbol, så snart denne tilpasningspræstation er lykkedes. Således fremtræder symbolikken som det ubevidste nedslag af primitive og nu ubrugelige midler for tilpasningen til realiteten, ligesom et kulturens pulterkammer, som de voksne i tilstande af nedsat eller manglende tilpasningsevne gerne flygter til for atter at finde deres gamle, for længst glemte barnelegetøj frem. Hvad senere generationer kun kender og opfatter som symbol, det havde på tidligere trin af det åndelige liv fuldt ud en real mening og værdi. I udviklingens løb blegner den oprindelige betydning stadig mere eller forvandler sig endog, medens sprog, folklore, vits o.a. alligevel har bevaret rester af den oprindelige sammenhæng i mere eller mindre tydelig bevidsthed.«¹⁷

Hvad Rank og Sachs her opfatter som symboler, er ganske vist endnu ikke helt det samme som det, psykoanalytikere mener med »symbol«; tidligere opfattelser af tings natur, der senere er blevet erstattet af videnskabelige, synker tilbage i historien og opbevares – i sprog og kultur – som tilflugtssteder, når virkeligheden bliver for krævende. Den ptolemæiske model af forholdet mellem jorden og himmellegemerne forbliver i denne forstand et 'symbol', ligesom den antikke forestilling om 'grundstofferne' – ild, vand, luft og jord – har tabt sin erkendelsesværdi og nu kun har 'symbolsk' værdi.

Rank og Sachs går imidlertid videre og udskiller en særlig gruppe symboler, som de kalder »egentlige symboler i psykoanalytisk mening«:

»Den allermest omfattende og betydeligste gruppe af primitive og den bevidste tænken temmelig fjerntstående symboler udgøres af sådanne, som i tilpasningens tjeneste oprindeligt seksualiserede fænomener og foregange i den ydre verden, for i senere stadier at anvende disse antropomorfismer, der atter var blevet fremmede for denne oprindelige mening, som »symboler« for det seksuelle.«¹⁸

Det umiddelbare problem bliver da at forklare, hvorfor symboler altid har et seksuelt indhold, og navnlig at forklare den universelle karakter af disse egentlige symboler, og vi kender allerede forklaringen: eftersom alt fortrængt har et seksuelt indhold, og symboler angivelig er et fortrængningsresultat, har også symbolerne et seksuelt indhold.

Men bag dette problem gemmer der sig et andet. Givet, at det giver mening at i vid forstand tale om symboler som noget, der bliver tilbage i kulturens pulterkammer, efterhånden som menneskeheden forøger sin viden om og beherskelse af indre og ydre natur, vil dette også kunne give mening for de egentlige symboler? *Repræsenterer også de egentlige, seksuelle symboler en udviklingsmæssig overhalet viden, som det voksne menneske eventuelt kan fornøje sig med i tilstande af kulturel overanstrengthed?*

Spørgsmålet bliver ikke stillet eksplicit af firkløverets forfattere, men Jones har allerede fundet en løsning, der så at sige gør det unødvendigt at stille det. Løsningen var leveret af den svenske filolog Sperber i en artikel fra 1912 og falder i tråd med de iagttagelser af Ferenczis, jeg har refereret ovenfor (som dog begrænser sig til det ontogenetiske), og med Rank og Sachs' allerede ontogenetisk formulerede antagelse om den 'oprindelige seksualisering'. Sperbers teori går i al enkelthed ud på, at menneskets første sproglige ytringer var seksuelle, lyde, der blev udsendt for at kalde på en seksualpartner. Disse sproglige rødder blev så udviklet gennem det fælles, rytmiske arbejde. De oprindelige seksuallyde blev på denne måde knyttet til arbejdet,

»as though, so to speak, primitive man reconciled himself to the disagreeable but necessary task by treating it as an equivalent of, and a substitute for, sexual functioning. Words used during these common tasks thus had two meanings, denoting the sexual act and the equivalent work done respectively. In time the former meaning became detached and the word, now applying only to the work, thus 'desexualised'.¹⁹

Det afgørende i denne argumentation er *sprogets* betydning: sammenligningstilbøjeligheden udfolder sig ikke kun i hovedet, som tanke, men først og fremmest som en sprogligt formidlet identificering – et aspekt

der måske træder lidt i baggrunden hos Rank og Sachs med deres tale om »billedlig tænken«. Ferenczi siger det sådan i indledningen til »Zur Ontogenese der Symbole«:

»Der er ingen tvivl om, at barnet (ligesom det ubevidste) identificerer to ting på grund af den mindste lighed, med lethed forskyder affekter fra den ene til den anden og belægger dem begge med det samme navn. Et sådant navn er altså en stærkt fortættet repræsentant for et stort antal grundforskellige, men på en eller anden måde (om end aldrig så fjernt) lignende og derfor identificerede enkelting. Fremskridtet i realitetserkendelsen (intelligensen) hos barnet ytrer sig da i en fremadskridende opløsning af sådanne fortætningsprodukter i deres elementer gennem indlæringen af det at skelne mellem ting, der på en måde ligner hinanden, men iøvrigt er forskellige.«²⁰

Den sproglige identificering, og den dermed sammenhængende fremkomst af tvetydige ord, forsvinder altså 'med tiden'. Men identificeringen og dens 'ordbro' kan forsvinde, forstår vi, på to væsensforskellige måder: enten som resultat »fortætningsproduktets fremadskridende opløsning«, hvad der så hos Jones hedder 'deseksualisering', altså ved, at ækvivalensens og de sproglige tvetydigheders betydning aftager, eller også som et resultat af, at identificeringen bliver fortrængt, således at kun identificeringens andet led bliver stående tilbage som symbol (og, må vi gå ud fra, således at ordenes tvetydigheder selv bliver ubevidste).

Den første af disse muligheder viser da vejen for *sublimeringen*, mens den anden er patogen, og blokerer eller hæmmer udvikling og sublimering. Således er Jones' konklusion, måske med undtagelse af dens sidste sætning, ikke overraskende:

»In fact, the whole process to which [Freud] has given the name 'sublimation' is probably an ontogenetic repetition of the one just described, whereby sexual energy is gradually drained into non-sexual channels. The activity — tasks in the life of primitive man, games in that of the child — becomes by degrees independent of this source of interest that is not inherent in itself, but the ancient association remains in the unconscious, where in suitable circumstances it may again manifest itself in the form of symbolism.«²¹

Den gamle association forbliver altså i det ubevidste, selv når den ikke er fortrængt, og her har den lagt det spor, som senere symboldannelse kan følge, når individet befinder sig i »passende omstændigheder«. (Igen støder vi altså på denne uklarhed i begrebet om det ubevidste, som vi diskuterede ovenfor.) For Jones er det således ikke så meget symbolerne som sådanne, men snarere de identificeringer, der ligger til grund for

dem, der bliver tilbage i kulturens pulterkammer – ikke som fortrængte elementer, men som blot udviklingsmæssigt overhalede. Symbolerne, derimod, må ifølge Jones være fikseringer; de fastholder det fortrængte i ubevægelige positioner, der blokeres af symbolet.

Men optræder symboler normalt på denne måde? Er deres funktion – i drømme, i myter, i litteratur og hverdagsliv at blokere den sjælelige udvikling og bevægelighed, at forhindre sublimeringer? Er symboler ikke snarere ubevidste dannelser, der sammenbinder og formidler? – ikke spærrebomme, men banegårde, knudepunkter? Og er de ikke først og fremmest et suverænt udtryk for en vis økonomisk tendens i sjælelivet, idet de siger mere og lader mere blive sagt, end hvad der kunne rummes i nok så mange ord? Ferenczi synes – mellem linjerne – at svare bekræftende på disse spørgsmål, når han i en passage, som jeg allerede har citeret, siger: »Et sådant navn er altså en stærkt fortættet repræsentant for et stort antal grundforskellige, men på en eller anden måde (om end aldrig så fjernt) lignende og derfor identificerede enkelting.« Identificeringen, seksualiseringen eller sammenligningen er, forstår vi – endskønt den formidles af ét enkelt, tvetydigt ord – langt mere omfattende end det éne ord skulle tyde på: ordbroen giver, som symbolet, passage-mulighed for et stort antal sammenligninger, der fortættes i ordet – og i symbolet, og som selv ikke kommer til orde, men som alligevel i symbolet finder en form. Så langt fra at være neurotiske symptomer er symboler måske snarere eksempler på de første sublimeringer.

I det konkluderende kapitel af den 50 sider lange »The Theory of Symbolism« er Jones da også meget tæt på at formulere denne indsigt, idet han nu nærmest uden forvarsel skifter indfaldsvinkel. I de foregående kapitler har ideen om at bevæge sig fra det kendte til det ukendte været den ledende figur for hans overvejelser om identificeringen. Men i tilbageblik er det et andet moment, der bliver mere påtrængende:

»The essential difficulty that goes with all forms of symbolism is in the adequate apprehending (and therefore also in the conveying) of feelings. This is doubtless to be ascribed to the innumerable inhibitions of feeling which psycho-analysis has shown to be operative throughout the mind, and which naturally exhibit a more concentrated force in some regions than others; it is therefore to be expected that the most typical form and highly developed forms of symbolism will be found in connection with these regions. Even the weakest form of symbolism, however — for instance, the metaphor — comes into this category. For example, Keats wishes to convey his exaltation at the sense of discovery experienced on first looking into Chapman's 'Homer.' He finds it impossible to do this directly, for any mere direct statement of the fact would leave us cold. He succeeds in transmitting to us some of his own thrill only by likening his sensations to those of someone who has just discovered a new planet or a new ocean.«²²

Eksemplet med digteren Keats, der kun ved at bruge en sammenligning kan overvinde den hæmning, han føler over for at skulle udtrykke sin fascination ved mødet med Chapmans 'Homer', fortæller mere om, hvad der er på færde, end Jones vil tænke. For også her drejer det sig om en bevægelse fra det kendte til det ukendte, men det ukendte er her ikke først og fremmest noget i den ydre verden, ikke Chapmans 'Homer', men derimod det »thrill«, den 'lyst-angst', han oplever i mødet med 'Homer'. Det kendte derimod er billedet af én, der 'lige har opdaget en ny planet eller et nyt ocean'. Hvis dette er et eksempel, der har paradigmatiske gyldigheder for 'alle former for symbolik', da må det ukendte led i den sammenligning, der ligger til grund for symboldannelse, selv være sammenligningens *primære* led – oplevelsen, følelsen eller uklare forestillinger. Eksemplet viser tillige med al ønskelig tydelighed, at det andet ledes funktion da er at give en form, der ophæver følelseshæmningen, indfanger følelsen og giver den en bevægelsesmulighed. Hvad firkløverets forfatter kaldte seksualiserende identificering, består da måske ikke så meget i at tilegne sig verden, men snarere omvendt: ved at bruge den allerede kendte verden producerer barnet sin endnu ukendte seksuelle krop.

Således turde det blive klart, at den apperceptive insufficiens ikke kun er en term i den overleverede kognitive psykologi og psykiatri, men tillige finder mulighed for en uddybning i psykoanalytisk sammenhæng: den drejer sig da ikke så meget om en manglende evne til at skelne mellem de ting, der bliver sat lig med hinanden, men snarere en manglende evne til overhovedet at give det første led i sammenligningen en perciperbar, intelligibel form – hvilket så netop er symbolets funktion!

Men Jones kan alligevel ikke acceptere denne implikation. Med vold og magt gælder det om at fastholde symbolbegrebets ækvivalens med symptomets begreb. På den anden side er han åbenbart nu kommet så tæt på symbolets sandhed, at han bliver nødt til at opfinde et eget navn for den, sådan som vi kan se det af følgende formidable eksempel på en kompromisdannelse:

»In so far as a secondary idea B receives its meaning from a primary idea A, with which it has been identified, it functions as what may be called a *symbolic equivalent* of A. At this stage, however, it does not yet constitute a symbol of A, not until it replaces A as a substitute in a context where A would logically appear.«²³

Indførelsen af termen »symbolsk ækvivalent« røber, at der er lidt mere på færde end blot det at give 'identificeringen' et nyt navn à la »symbolsk ækvivalens«. Det er ikke identificeringen, men dens sidste led, der fremhæves med termen »ækvivalent«. Når denne så desuden kvalificeres som 'symbolsk', endskønt Jones vil reservere termen »symbol« for kompromisdannelser, der ikke er 'symbolske ækvivalenter', da er det ikke urimeligt at antage, at han med den sidste term har opdaget, at han taler om

sådanne knudepunkter, som i psykoanalysen hedder »symboler«, men bare ikke vil vide af det.

Således fornemmer vi her tyngden af et efterhånden velkendt epistemologisk regime, som inddæmmer muligheden for, at firkløverets forfattere kan give en bedre viden frit løb: hvad de unisont kalder »indirekte fremstillinger«, »indirekte figurativ tale« etc., opfatter de i god, klassisk tradition som værende retoriske udenværker, poetiske besmykkelser, der giver sproget anskuelighed og følelsesnærhed, men som ret beset burde kunne tilbageoversættes til 'direkte' og ligefrem tale. For sprogets vedkommende finder de dog brugen af figurer tilladelig, som vi har set det ved eksemplet 'Keats møde med Homer'; for de sprogløse symbolers vedkommende, derimod, er den mistænkelig og lugter af udenomssnak: symboler repræsenterer klare og entydige, ubevidste forestillinger, de er rester af én gang sprogbårne sammenligninger mellem klare forestillinger og forhindrer nu, at disse kan opløses og korrigeres i lyset af en mere fremskreden og voksen erkendelse af verdens sammenhæng. Det symboliserede og fortrængtes karakter af entydig forestilling eller ting, dét synes at være den forudsatte, om end kun indirekte udtalte figur, der i sidste ende forankrer vore fire forfatters diskurs.

Men den historiske, eller *fylogenetiske*, dimension, hvad har den egentlig med det hele at gøre? Som vi allerede har kunnet fornemme det af Ferenczis artikel, så synes iagttagelsen af, at symbolerne er dannet af tidligere 'verbale identiteter', ikke i sig selv at nødvendiggøre nogen bagudrækkende historisk dimension. Det umiddelbare motiv for inddragelsen af denne er da også et andet, nemlig at vi ifølge religions- og kulturhistoriske kilder véd, at i tidligere og mere 'primitive' kulturer var sådan symbolik åbenlys, ordforbindelsen var endnu til stede. (Rank og Sachs citerer for eksempel fra Vedaskrifterne, hvor den direkte sammenligning af udvindelsen af ild ved at dreje en pind rundt i et hul i en træstamme med seksualakten er ganske uforblømt og åbenlys.²⁴) På denne måde sammenligner firkløverets forfattere selv barnet og 'de primitive', »ontogenesis« med »fylogenese«. Men indlysende nok har denne sammenligning af små børn og 'primitive' kulturer kun et skin af forklaringskraft, for så vidt som det forudsættes, at de tidligere kulturers voksne havde et sjæleliv, der udviklingsmæssigt befandt sig på børns niveau – *i den helt præcise forstand, at disse barnlige primitive endnu ikke har været tvunget til at gennemføre fortrængninger.*

Firkløverets forfattere har næppe været helt klar over denne implicitte forudsætning. De har snarere – ligesom Freud selv – været blændet og fascineret af disse paralleller mellem 'primitive og børn', og har ikke gjort sig forskellen på *undertrykkelse* af den seksuelle forestillingsverden og *fortrængningen* (der altid rammer seksuelle forestillinger) klart.²⁵ Imidlertid, selv på denne forudsætning savner den fylogenetiske parallel med ontogenesis forklaringskraft, fordi den snarere end at forklare noget som

helst, beskriver et spørgsmål, der råber efter et svar. Jones formulerer faktisk spørgsmålet, idet han siger:

»If, as is here maintained, the individual child *re-creates* such symbolism *anew* – I.e., if he (largely unconsciously) *perceives* these comparisons which are alien to the adult mind – then it is plain that we shall have radically to revise our conception of the infantile mind, and especially in regard to sexuality.«²⁶

Hvordan *genskaber* barnet symbolikken? – dét er problemet, som ingen fylogenetiske spekulationer giver svaret på. Men Jones antyder tillige et interessant svar: barnet *perciperer* – stort set ubevidst – de »bevidsthedsfremmede« sammenligninger...! *Hvor* mon er det, barnet perciperer sammenligningerne? I sit eget ubevidste? I så fald ville spørgsmålet om genskabelsen af symbolikken stadig være ubesvaret. Men så måske i de andres – de voksnes – ubevidste, sådan som dette giver sig til kende i deres sprog i videste forstand (ord, gester, adfærd)?

Jones forfølger ikke temaet, ser det måske ikke; lader det i hvert fald falde. Ligesom uforvarende er han kommet til at sige mere, end der er plads til i hans teoretiske perspektiv – og faktisk antyder en *tydning* af det, som vi har lov til at kalde den fylogenetiske myte (ikke alene hos Sperber, men også hos Freud) – og som i sidste ende måske er det virkelige motiv for at inddrage den, så kontrafaktisk den end måtte være, når man tager den for pålydende værdi. Symbolernes 'mening' dannes af et materiale af uklare fornemmelser og forestillinger – *også, og med efterlods virkning – af uklare fornemmelser og anelser om indholdet i de voksnes sprog*. Og således kan vi måske også se et væsentligt aspekt af den 'barnlige' sammenligningstrang, der ikke kommer til orde i firkløverets tekster: barnets ofte drilske og udfordrende leg – ikke alene med ord – men med *de voksnes ord*.²⁷

D. Egentlige og uegentlige symboler

Et yderst vigtigt anliggende for Rank og Sachs og for Jones går ud på at skelne mellem egentlige symboler og andre 'sammenligningsprodukter' – metaforer, allegorier, etc. Og motivet herfor er åbenbart først og fremmest ønsket om at kunne afgrænse den 'egentlige psykoanalyse' fra rene gater som Jung, Silberer og andre, der gerne vil være analytikere, men har problemer med seksualteorien. (Jones putter dem alle i én sæk, som han kalder den »post-psykoanalytiske skole«). Afgrænsningsforsøgene giver sig ikke sjældent ret komiske udslag. Umiddelbart efter Rank og Sachs' præcisering af de »egentlige symboler« (jf. ovf.) giver de sig i kast med at adskille disse fra »andre former og mekanismer for symboldannelse«, der til forskel fra dannelsen af egentlige symboler ikke seksualiserer den ydre verdens objekter i tilpasningens tjeneste, men omvendt »symboliserer det menneskelige legeme, dets organiske foregange

og psykiske tilstande gennem harmløse eller anskueligt nemt fremstillige ting i den ydre verden«. ²⁸ Herunder hører kategorien af *somatiske symboler* (kendt fra Scherners drømmeforskning), der giver billedlige fremstillinger af legemsdele eller deres funktioner (f.eks. tandrækker som husrækker, urineringsstrang som oversvømmelse etc.), og Silberers kategori af *funktionale symboler*, der plastisk fremstiller endopsykisk perciperede tilstande eller processer i sjælelivet (f.eks. en trist sindstemning i billedet af et dystert landskab, eller tilegnelsen af svære tankegange som en møjsommelig opstigning ad en stadig smallere sti). Rank og Sachs foreslår at kalde denne art symboldannelse for »introjicerende« i modsætning til dannelsen af de 'egentlige symboler', som de tilskriver kategorien *materielle symboler*, og hvis dannelse foregår som »projicerende«. ²⁹

Det kan måske umiddelbart være vanskeligt at fange denne distinktion, eftersom både projicerende og introjicerende symboldannelse jo symboliserer indre tilstande, fornemmelser, stemninger. Men forskellen er formentlig, at medens de somatiske og de funktionelle symboler inderliggør et billede af noget i den ydre verden, der per analogi tilsvarende 'indre tilstande', så yderliggør eller overfører de egentlige symboler gennem seksualiseringen visse indre tilstande på den ydre verden på en sådan måde, at de forbliver ved denne. Derfor reserverer Rank og Sachs sig da også over for anvendelsen af betegnelsen »symbol« for fænomenerne i den første kategori, og foreslår, at man i stedet for at betragte dem som symboler, snarere bør se dem som

»arter af billedlig fremstillinger af legemlige eller psykiske foregange, der ved den egentlige symboldannelse i et vist omfang sniger sig med. Således fremstilles f.eks. i slangens falliske symbol, foruden phallus'ens form, evne til at rejse sig, glathed, smidighed, også ikke væsentlige egenskaber ved phallus'en, men derimod bestemte psykiske indstillinger til den (angst, afsky), af hvilke andre også faktisk fører til andre symboliseringer af det mandlige lem (f.eks. som fugl etc.), medens i mange atter visse somatiske ejendommeligheder og tilstande (stok=erektion, sprøjte=ejakulation, tom ballon=slaphed) bliver fremstillet.« ³⁰

Passagen er interessant, eftersom fugle, stokke og sprøjter almindeligvis går for at være typiske falliske drømmesymboler og bliver omtalt som sådanne i Freuds *Drømmetydning*. Men Rank og Sachs ser åbenbart disse ting som uegentlige symboler, fordi de er et produkt af 'subjektive' indstillinger, holdninger til »phallus'en«, og ikke et produkt af dens 'objektive' egenskaber som form, evne til at rejse sig, glathed og smidighed. Derfor, forstår vi, er slangen, om ikke det eneste, så dog et præ eminent fallossymbol. Stokke og sprøjter, derimod, kan ikke sno sig som slanger; de mangler den objektivt falliske egenskab smidighed, de er derfor min-

dre symbolegnede og repræsenterer måske ikke så meget phallus'en, som snarere noget, der først får betydning ud fra en reaktion på den eller indstilling til dens periodiske tilstande: erektion, ejakulation, slapshed. Erektion er da ikke det samme som 'evne til at rejse sig', kun en periodisk realisering af evnen, potensen. Og ligeledes er ejakulation og slapshed periodisk forekommende fænomener. Phallusens objektive egenskaber er derimod konstante over tid.

Jones undgår på dette punkt at falde i lomme filosofiske faldgruber og er åbenbart klart over, at ubevidste processer ikke arbejder med noget kriterium for at skelne mellem subjektivt og objektivt. Opsummerende sin kritik af Silberer skelner han mellem tre grupper af psykisk materiale – (1) de ubevidste komplekser, (2) de hæmmende indflydelser (»Freuds etiske censur«), som fastholder fortrængningen af komplekserne, og endelig (3) de sublimerende tendenser »derived from the unconscious complexes« – og siger i den følgende passage måske i princippet det samme, som Rank og Sachs gerne ville sige:

»I agree, however, that a symbolic image may be used to represent the second or third group of psychical material in question as well as the first, but in this function it is acting as a metaphor, not as a symbol, and it might then be usefully termed an emblem, token or sign. When this is so — *i.e.*, when a true symbol is being used metaphorically — all that the second and third group of psychical processes can do is to select for its purposes an already created symbol; it never contributes, in any important degree, to the actual creation of the symbol. Silberer, in my opinion, confounds the use of the metaphor with that of the symbol, and so mistakes the nature of the true symbol, ascribing to it attributes that properly belong to the metaphor.«³¹

Til forskel fra sine kontinentale kolleger undgår Jones imidlertid at skelne inden for gruppen af alment accepterede symboler (hvis han gjorde, ville han næppe betragte stokke og sprøjter som fallosmetaforer til forskel fra slangen som fallossymbol). Men til gengæld dukker forskellen mellem 'objektiv' og 'subjektiv' op i Jones' tekst, idet han foreslår et skel mellem typer af metaforer:

»There are, broadly speaking, two kinds of metaphor, with all gradations between them. With the first kind an analogy is perceived and made use of between two ideas that is true, objective, and of some value; thus, in the phrase 'to find the key to this problem' the analogy between such a situation and that of discovering how to enter a room difficult of access is of this nature. With the second kind the analogy is only supposed to subsist; it is subjective and often untrue in fact; thus, the phrase 'as wise as a serpent' is of this nature.

Serpents are, in fact, not wiser than most animals, and the false attribution of wisdom to them is secondary and due to a process of true symbolism... With the first kind the association is intrinsic, with the second it is extrinsic, depending, however, on an underlying identity in the source of both ideas (in so far, of course, as they are symbolic).«³²

Lad os se lidt nærmere på disse to eksempler. I formuleringen »at finde nøglen til problemet« er der en analogi mellem problem og rum på den ene side og løsning og nøgle på den anden. Denne analogi, siger Jones, er foruden af en vis værdi desuden sand og objektiv. Der findes faktisk rum, man ikke kommer ind i uden ved brug af en nøgle, men der findes faktisk ikke kloge (eller snu) slanger. Den første analogi anskueliggør et objektivt forhold ved et andet, lige så objektivt forhold. Den anden anskueliggør en (subjektivt opfattet) egenskab ved en person ved sammenligningen med en egenskab ved slangen, der ikke objektivt tilkommer den. Dette er kun muligt, for så vidt som slangen på forhånd er blevet sammenlignet med den snu og egenvillige 'penis' – for bagefter gennem fortrængningen at være blevet et fallossymbol.

Stiller vi nu det nærliggende spørgsmål, om ikke »nøglen til problemet« er et lige så fallisk symbol, som slangen, ville Jones svare: nej, for ved nøgleanalogien er det ikke nødvendigt at forudsætte en primær sammenligning og symboldannelse for at forklare nøglemetaforens mening: nøgler forholder sig til rum ligesom løsninger til problemer; der ligger ingen symbolik til grund for denne analogi. Men betyder det så, hvis vi udfolder Jones' eksempel og inddrager den lås, som han metonymisk forudsætter, når han taler om »rum«, at det at stikke nøglen i låsen ikke skulle være en fallisk aktivitet? Er den ikke snarere et paradeeksempel på en handling, der har sit modsvar og ekko i ubevidste fantasier – ja, navnlig når vi taler om nøglen til problemet, faktisk peger på et fantasiområde, der i det ubevidste understøtter den virksomhed at løse problemer? Hertil ville Jones måske med rette kunne svare, at selv om falliske aktiviteter finder støtte og næring i ubevidste fantasier, så betyder det ikke, at nøglen derfor er et fallossymbol, låsen et labialsymbol og rummet et vaginalsymbol. Men ville han alligevel ikke være tvunget til at anerkende fantasien om at trænge ind i og tage i besiddelse som en symbolsk *matrice* for analogien 'nøglen til problemet'? Måske! Men I så fald ville han sige: det er stadigvæk ikke tale om symboler, men om *symbolske ækvi-valenter* – sammenligninger, men endnu ikke symboldannelse. Hvortil vi kun kan sige: Men hvis nu falliske symboler som stokke og slanger faktisk *er* dannet og ligger, som Jones gør opmærksom på, færdige i det ubevidste, da er det vel ikke til at undgå, at de fungerer – ganske uproblematisk og formålstjenligt – som matricer for den mere eller mindre bevidste sprogbrugs figurationer? Og nu ville Jones givetvis ikke længere kunne sige, at symboler er neurotiske kompromisdannelser, for neu-

rotiske kompromisdannelser ligger ikke som én gang for alle færdige dannelser i det ubevidste. De kan ændres og opløses, hvilket lige præcis er, hvad symboler ikke kan. Og en nøgle er, ved vi, stiv som en stok og snu som en slange, hvis man ellers ved, hvad den kan bruges til, for eksempel at løse problemer. Og det kan den kun, fordi den, endskønt ikke et egentlig symbol, bruger og udvikler det symbol, i hvis matrice den er dannet.³³

Men bliver nu resultatet af denne diskussion ikke, at vi har bragt det hele på glid og ikke længere kan opretholde nødvendige skel mellem egentlige symboler og andre bevidste og ubevidste dannelser ad den metaforiske akse? På ingen måde. Stadigvæk er der forskel på at genfinde sin triste sindsstemning i et dystert landskab, og så landskaber som symboler for den moderlige krop. Til gengæld bliver det nemmere at se, hvorfor netop landskaber er så vel egnede til at anskueliggøre sindsstemninger. Og det forholder sig ikke anderledes med landskabet end med det falliske symbol øjet: som symbol er det ikke et symptom, men symbolet står til rådighed som materiale for dannelse af symptomer.

»One further point«

Ved slutningen af »The Theory of Symbolism« har Jones fået den idé, at han kan sammenligne slidte metaforer med sublimerede, symbolske ækvivalenter. Jeg finder det unødvendigt yderligere at kommentere nedenstående passus og lader derfor dens civiliseret indtørrede forestilling om en symbolfri sjælelig tilstand tale for sig selv:

»One further point. The process known as the decay of a metaphor, whereby the original literary meaning of the word is lost and its figurative meaning receives an accepted and independent significance, is akin to what was described above as the renunciation of a symbolic meaning, whereby the symbolising idea becomes emancipated from its adventitious meaning and achieves a separate existence.«³⁴

Sic venit gloria mundus.

Konklusion

Vender vi afslutningsvis tilbage til de fire punkter, jeg indledningsvis anførte som en beskrivelse af, hvad firkløveret var enige om at kalde »symboler«, er det nu ikke vanskeligt at se, at udvalget af kriterier for anvendelsen af termen »symbol« på forhånd er bestemt af den teori, der skal forklare dem. De tre første punkter om henholdsvis symbolernes universalitet, det symboliseredes begrænsning til den infantile seksualitets om-

råde, og de sproglige forbindelser mellem symbol og symboliseret er *grosso modo* uproblematisk, selv om visse korrektioner og omvendinger og yderligere diskussioner er nødvendige. Men var det for Freud afgørende kriterium 'symbolernes analytiske *tavshed*' taget med i vore fire forfatters liste, ville det givetvis ikke have været så let at ligestille tavse symboler med neurotiske symptomers larmende manifestationer.

Men hvad med det fjerde punkt? Hvordan kan det være, at man lige så uforbeholdent hævder symbolernes entydighed som deres usædvanlige flertydighed, deres karakter af »fortætningsprodukter«? Er det, fordi man har forudsat omtrent følgende tankegang: den primære betydning af for eksempel falliske symboler er den penis(forestilling), de ligner, men denne forestilling er selv mangfoldig og sammensat, derfor er symbolerne også mangetydige og kan indgå i et utal af forbindelser? Hvis det forholder sig sådan, da har tankegangen åbenbart været så selvfølgelig, at ingen har set nogen grund til at diskutere den yderligere, og ingen har følt sig anfægtet af de modsætningsfyldte formuleringer om symbolers en- hhv. mangetydighed. Måske vi kan forenkle og simpelthen sige, at det er symbolernes form, der giver dem deres entydighed, medens deres flertydighed skyldes de utallige forestillingsforbindelser, der er knyttet til formen?

Men det ville i så fald være en forenkling, der, som forenklinger ofte gør, springer over, hvor gærdet er lavest. For hvis det er symbolernes form, der giver dem deres entydighed, da må denne skyldes, at symbolet ligner det, det symboliserer. I sidste ende er det altså det *symboliseredes* form, der giver symbolerne deres entydighed. Resultatet af vores diskussioner er imidlertid det omvendte: det er først symbolet, der giver det symboliserede en form. Symbolet *modellerer* det symboliserede og bliver – med efterlods virkning om man vil – det symboliseredes model. Bagefter er det let at se, hvis man ønsker, ligheden. Men denne foreligger ikke på forhånd. Hvad er det, der symboliseres? Uklare, forunderlige, gådefulde fornemmelser, usammenhængende perceptioner, forestillinger – *ikke ting*. Bagefter kan man forenklerende og som oftest misvisende sige, at symbolet symboliserer tingen. Symbolet skygger for sin egen tilblivelsesproces. Det er dialektikken i denne, der ikke kan udfoldes, hvis man, som firkløverets forfattere gør, lader resultatet styre forsøget på at forklare tilblivelsen.

Af samme grund har man så bekymringsløst kunnet hævde symbolernes entydighed. Men symboler er nu næppe så entydige, som de umiddelbart kan fremstå. Der er her desværre ikke anledning til en yderligere diskussion af dette aspekt. En passage fra en af Freuds senere artikler, der grundigt ryster enhver nem forestilling om symbolsk entydighed, kan tjene som et memento:

»Titanen Prometheus... bringer altså ilden til menneskene, som han har stjålet fra guderne, gemt i *en hul* stok, et fenikkelrør. I en drøm-

metydning ville vi gerne forstå en sådan genstand som penisymbol, omend den ikke sædvanlige betoning af *hulheden forstyrrer os* deri. Men hvordan forbinder vi penisrøret med opbevarelsen af ild? Det synes udsigtsløst, så længe vi ikke erindrer den i drømmen så hyppigt forekommende *omvendingsforegang, forvandlingen til det modsatte, omvendingen af relationerne*, der så ofte skjuler drømmens mening for os. Ikke ilden er det, som mennesket giver herberge i sit penisrør, men derimod midlet til at slukke ilden, urinstrålsens vand.«³⁵

* * *

Jeg ved ikke og har ikke undersøgt hvilken betydning firkløverets symbolteori har haft for symbolopfattelsen i eftertidens psykoanalyse. Men at den er repræsentativ for en i offentligheden og dens institutioner og vistnok også blandt psykologer udbredt opfattelse af 'symboler i psykoanalysen', det kræver vist ingen yderligere dokumentation. Den stille- og dybtgående torpedo, som Freud gemte i *Drømmetydning* med bemærkningen om, at symboler er tavse, og armerede med bemærkningen om, at de er censurfrie, og som uundgåeligt, synes det, må ramme Jones e.a.'s teori med et pletskud, blev åbenbart aldrig egentlig affyret, og måske Freud selv tog krudtet ud af den igen ved den henslængte bemærkning i 10. forelæsning om, at symbolikken jo tjener samme formål som drømmeforvrængningen, »nemlig at gøre drømmen fremmedartet og uforståelig«?³⁶ Men allerede hos den tidlige Melanie Klein, som bruger den samme tilgangsvinkel som firkløveret, og som bestemt ikke skilter med nogen dialektisk forståelse af symboldannelsen, finder vi i en artikel med den underfundige titel »Early Analysis« fra 1923 den opfattelse, at symboler er de første sublimeringer...³⁷

NOTER

1. Karl Abraham, *Traum und Mythos. Eine Studie zur Völkerpsychologie*, i: *Gesammelte Schriften*, bnd. II, Frankfurt am Main, Fischer, 1982, ss. 163-225.
2. Otto Rank og Hanns Sachs, *Die Bedeutung der Psychoanalyse für die Geisteswissenschaften*, Wiesbaden 1913/Amsterdam, Bonset, 1965.
3. »Zur Ontogenese der Symbole«, I Ferenczi, *Schriften zur Psychoanalyse*, bnd I, Frankfurt am Main, Fischer, 1982.
4. Ernest Jones, »The Theory of Symbolism«, i : *Papers on Psycho-Analysis*, London, Bailliere, Tindall and Cox, 1948.
5. »Den tydningsteknik, der bygger på de frie associationer hos den, der har drømt, svigter i reglen, når det drejer sig om drømmeindholdets symbolske elementer«, *Drømmetydning*, bnd. 2, 285.
6. »[Man behøver ikke] antage nogen speciel symboliserende aktivitet fra sjælsens side ved drømmearbejdet, men at drømmen benytter sig af sådanne symboliseringer, der allerede i færdig stand rummes i den ubevidste tænkning, fordi de som følge af deres fremstillelighed, oftest også på grund af deres censurfrihed, bedre opfylder drømmens krav.« *Drømmetydning*, op.cit., s. 283.

7. »Vi sagde, at selv om der ingen drømmecensur fandtes, ville drømmen alligevel ikke være let at forstå for os, thi vi ville da stå over for den opgave, at vi skulle oversætte drømmens symbolsprog til det vågne livs sprog. Symbolikken er altså et andet og uafhængigt moment i drømmeforvængningen ved siden af drømmecensuren. Det ligger imidlertid nær at antage, at det er bekvemt for drømmecensuren at betjene sig af symbolikken, da denne jo tjener samme formål, nemlig at gøre drømmen fremmedartet og uforståelig.« *Forelæsninger til indføring i psykoanalysen*, København, Reitzel, 1972, s. 139.
8. Ferenczi, op.cit., s. 173f.
9. Jones, op.cit., s. 107.
10. Jones, op.cit., s. 107.
11. »Zur Ontogenese der Symbole«, op.cit., s. 174.
12. Jones, »The Theory of Symbolism«, op. cit., s. 115.
13. Jf. Kapitlet »Drømmemaskinen« i Reitan: *At arve Freud*, Århus, Klim, 1994.
14. Ferenczi, op.cit., s. 173.
15. Senere bliver det anderledes, sådan som vi navnlig kan se det i artiklen »Sprachverwirrungen zwischen den Erwachsenen und dem Kind« (1933), i: *Schriften zur Psychoanalyse*, bnd. II, Frankfurt am Main, Fischer, 1982.
16. »Det, som i dag er symbolsk forbundet, var i længst forsvunden tid sandsynligvis forenet ved begrebsmæssig og sproglig identitet.« *Drømmetydning*, bnd. 2, op.cit., s. 285.
17. Jones, op.cit., s. 108f. (Citatet stammer fra Rank og Sachs, op. cit., s. 17.)
18. Rank og Sachs, op. cit., s. 19.
19. Jones, op. cit. s. 110.
20. Ferenczi, op.cit. s. 172.
21. Jones, op.cit., s. 112.
22. Jones, op.cit. s. 138.
23. Jones, op.cit. s. 139. (Min kursiv.)
24. Rank og Sachs, op.cit., ss. 11-17.
25. Heller ikke hos Freud er denne forskel teoretisk klargjort. Men den er til stede, dels i hans sprog, hvor *Unterdrückung* og *Verdrängung* altid er termer, der ligger med hinanden, men aldrig betyder det samme (i de mest perceptive engelske oversættelser reflekteres forskellen med ordene *suppression* og *repression*.), – og dels måske også i hans overvejelser om nødvendigheden af at antage to censurinstanser: foruden den mellem det førbevidste og det ubevidste også en mellem og det førbevidste og bevidstheden. (Desværre tillader omfanget af denne artikel ikke en mere indgående diskussion af spørgsmålet, som er ret omfattende og komplekst.)
26. Jones, op.cit., s. 111f. (Mine kursiver.)
27. Det er, forekommer det mig, ad veje som disse, vi er nødt til at gå, hvis vi blot tilnærmelsesvist vil besvare det spørgsmål, jeg stillede ved slutningen af diskussionen af punkt B ovenfor: om symboldannelsen (til forskel fra fortrængningen) sker ad de akser, som på forhånd er nedlagt ved en tidlig sproglig identificering? Vi ser måske nu, at spørgsmålet er forkert stillet: der er ikke nødvendigvis nogen forskel på fortrængning og symbolisering, hvad sprogets funktion i sammenligningerne angår; i begge tilfælde drejer det sig om, at det, der sker, er større, mere omfangsrigt end det, som et tvetydigt ord indikerer – og i begge tilfælde er det muligt, at det drejer som om efterlods virkninger.
28. Rank og Sachs, op.cit., s. 17.
29. Rank og Sachs, op.cit., s. 18.
30. Rank og Sachs, op. cit., s. 18.
31. Jones, op.cit., s. 142.
32. Jones, op.cit., s. 142.

33. Det er egentlig påfaldende, hvor ofte tekster ved deres form handler om det, som de indholdsmæssigt forsøger at sige noget om. Tag nu for eksempel disse tre tekster af Ferenczi, Rank og Sachs, og Jones. Skulle man placere dem filosofisk, kunne man sige, at deres tema er identitet og forskel. På indholdsplanet handler det altså om menneskets erkendelses- og sublimeringsprocessers arbejde med identiteter og forskelle. Men de handler også - »indirekte«? - om identitet og forskel mellem symboler, symptomer og ikke-symboler, som om forfatterens vanskeligheder med disse ting genspejler den lyst og de vanskeligheder som 'det primitive menneske' har med identiteter og forskelle. Hvilken lyst har der været forbundet med forsøget på at vise, at Jung og Silberer ikke har forstået forskellen på metaforer og symboler? - og hvilken *nemesis* gør sig gældende, når de selv identificerer symptom og symbol og ikke kan se forskellen? I psykoanalysen er det i forbindelse med kønsforskellen, at spørgsmålet om identitet og forskel for alvor gør sig gældende. Matricen for navnlig Jones' polemik er åbenbart fantasien om, at de andre endnu er primitive og tænker i identiteter, medens han selv er nået frem til erkendelsen af den afgørende forskel. Men i realiteten har de, som vi har set, en bedre forståelse af symbolets natur end Jones, endskønt de undgår den væsentlige, seksuelle side af det. Betyder dette da, at Jones ikke har løsrevet og tilstrækkeligt sublimeret sin tankevirksomhed i forhold til den symbolske matrice, der åbenbart styrer - om ikke andet, så i hvert fald - hans polemik? I så fald betyder det vel, at hans forhold til Freuds tidligere kronprins og til Silberer er et symptom, og altså, at det ikke er blevet tilstrækkeligt symboliseret...
34. Jones, op. cit., s. 143f.
35. Freud, »Zur Gewinnung des Feuers«, i *Studienausgabe*, bnd. 9, Frankfurt am Main, Fischer, s. 450. (Min kursiv.)
36. Jf. ovf., note 7.
37. Klein, »Early Analysis« i: *Love, Guilt and Reparation and other Works 1921-1945*, London, The Hogarth Press, 1981, ss. 77-105. Klein benytter sig i stor udstrækning af Freuds metapsykologiske artikler, og lader begrebet angst styre overvejelserne om hæmning, fortrængning og sublimering. Det giver åbenbart en større metapsykologisk dybde, end Jones' lidt seminarielæreboagsagtige brug af Freuds teori tillader. Måske det da er det metapsykologiske studium, givetvis foranlediget af Freuds *Hinsides lystprincippet* (1920), der giver Kleins artikel udseende af en massiv kritik af firkløverets forfattere, og ingen hensigt om at kritisere dem.